

Egy különös barátság története

Szentpétery Tiborhoz különös barátság fűzött. Keretét „szigorú üzleti alapok” szolgáltatták – jogdíjakat fizetni jártam fel hozzá nagyjából félévenként sokféle fórumon megjelent fényképei után – de ennél sokkal többről volt szó. Hosszú éveken át tartott kapcsolatunk, a munkámmal járó adminisztratív kötelezettségek, és az ennek ürügyén megtett látogatásaimnak köszönhetően 6-8 éven át kerestem fel őt időnként. Magas kora miatt mindig volt bennem egy kis félsz, amikor egy hosszabb kihagyás után bejelentkezni készültem hozzá: felveszi-e vajon a telefont? Hálistennek sokáig felvette. Megtanultam csodálni életszeretét, erejét és hitét, ami akkor sem hagyta el, amikor egyszer csak tolókosiban jött elém az ajtóhoz, éppen ő, akinek a mozgás, a túrázás, a séták oly sokat jelentettek. Sok mindenről beszélgettünk ezeken a látogatásokon, sosem kisebb dolgokról, mint életről, halálról. Foglalkoztatta az elmenés – ez érthető – mindig tárgyilagosan kedvesen beszélt arról mennyire szeretné képeit rendezni – amelyek persze addig is tökéletes rendben voltak – hogy mindent ideális állapotban hagyjon hátra az utókornak. Úgy tudom be tudta fejezni munkáját, és ez a rendezési folyamat most, hogy életműve egyben, a maga teljességében méltó helyre kerül, ez a hosszú, halála után is tartó konzerváló munka végre lezárulhat.

Nem is emlékszem mikor ismertem meg. Egy újságcikk vezetett el hozzá? Esetleg a Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárában mesélt róla először Stemplerné Balog Ilona vagy Jalsovszky Katalin? A Népszabadság cikkének fénymásolata 1997-ből¹ még ma is szobám falán van az 1956-os Intézetben, ahová azokat a névjegyeket, képeket, cikkeket gyűjtöttem, amelyekkel „feltétlenül kezdeni” akartam valamit. Bár a közös munka lezárult, a cikk másolata azóta is ott van a falon, egyszerre kabala, és emlék.

Az biztos, hogy először az 1956-os Intézet éppen akkor formálódó fotodokumentációs adatbázisa számára kértem tőle fényképeket a forradalmi sorozatából. A Nemzeti Múzeumban őrzött pozitív kópiákból válogattam ki a számomra legizgalmasabbakat, és nagyon hálás voltam a sorsnak, hogy a sok vitathatatlanul magas dokumentációs értékű, rossz minőségű, „üres” amatőr fotó után végre igazi, a történeti értéken túl komoly esztétikai értéket hordozó képek közül válogathatok. Megelevenedtek a szétlőtt pesti utcák, gyerekek játszottak hatalmas lövegeken, vöröskeresztes lepedővel borított száguldó autó után néztek bábész járókelők, körmét rágó kisfiú betűzött kirakatüvegre ragasztott hirdetéseket. És a kirakat belső oldaláról láttuk a kisfiú arcát...Ezek a képek

¹ Csordás Lajos: A haditudósító békében kariatidát fényképez Népszabadság, 1997. november 26.

aztán a digitális adatbázis bestselleréi váltak, és ezeknek köszönhető, hogy hosszú éveken át látogathattam meg őt „üzletileg” a Gábor Áron utcában.

A következő közös munkánk egy film volt, amely róla szólt, és amelyet e konferencia záróakkordjaként le is vetítenek majd az érdeklődőknek. A tudósító című film forgatása, bemutatása a Duna TV-ben és a Magyar Televízióban újabb alkalmakat teremtett a beszélgetésekre. Utolsó alkalmunk a „közös munkára” nem is olyan régen volt, portréfilmje részleteit válogattam ki az Open Society Archive Don kanyar emlékezetéről készült kiállításához 2013 elején.

Mostani előadásom Szentpétery Tibor életének ehhez a fontos állomásához kötődik, a Don kanyarhoz. Nem sebesüléséről, és a legendás Leicáról szeretnék beszélni, hanem mindezek utóéletéről, arról, amit már nem volt időnk megbeszélni személyesen egymással. Szentpétery Tibornak fontos volt a második magyar hadsereg katasztrófájának emlékezete, őt is sújtotta az elmaradt gyász, a kibeszéletlenség terhe, és ami a legfontosabb, ő is tevékenyen részt vett az áldozatok emlékezetének ápolásában. Erről szeretnék most néhány szót szólni, kicsit tágabb keretek közt, mint kizárólag az ő személyes kontribúciója.

A második magyar hadsereg sorsának felidézése, hivatalos „kommunikációja” már nagyon korán, közvetlenül a katasztrófát követően, de még a háború éveiben problémákat okozott. Nem illett bele a háborús propaganda narratíváiba, az átélt kudarc, a háború elvesztése kézzelfogható közelségbe került, az elhallgatás folyamata megkezdődött. Látványos propaganda kísérlet volt a közhangulat befolyásolására az ún. „haditudósító kiállítás” 1943. májusában a pesti Vigadóban, itt Szentpétery Tibor képei kitüntetett szerephez jutottak:

„A kiállítás megnyitásának időpontja sem lehetett véletlen, ekkor tértek haza ugyanis a Donnál elpusztult 2. magyar hadsereg maradványai. A háború poklát megjárt katonák személyes beszámolóját akarták ellensúlyozni a nagy sajtókampánnyal támogatott tárlattal. Az eredetileg két hétre tervezett nyitva tartást a rendkívüli érdeklődés miatt meghosszabbították, több mint százezren zárandokoltak el a Vigadóba. A fokozott érdeklődés érthető. Látni akarta mindenki, aki kint volt a fronton, de elmentek a kiállításra mindazok; akiknek fiuk, férjük, vőlegényük nem tért vissza, remélve, hogy a sok száz fénykép valamelyikén felfedezhetik szeretteik arcát vagy nevét a dokumentumokon. (...) Vereségekről, veszteségekről nem szólt a kiállítás, a vezető politikusoktól vett, optimizmust sugárzó idézetek; feliratok voltak hivatva erősíteni a győzelembe vetett hitet. A kiállításon hangsúlyosan szerepelt és szinte a haditudósító jelképévé vált az a dr. Szentpétery Tiborról készült

nagyméretű fénykép, melyen sebesülten, kezében szétlőtt Leica fényképezőgépével volt látható. A gépet fényképezés közben érte a találat.”²

A XX. századi magyar történelem bizonyos témái 1945 után csak a privát emlékezet részeként hagyományozódhattak tovább, naplók, versek – és fényképek - őrizték az emlékezetet, sokáig a nyilvánosság minden reménye nélkül. El nem mondható, meg nem írható történet lett a magyar világháborús részvétel egésze is – egészen pontosan ennek minden olyan értelmezési kísérlete, amely eltért a hivatalos, a szovjet szempontoknak alárendelt történeti megközelítéstől, akár tudományos munkákban akár publicisztikában. Lehetetlen volt az átélt második világháborús tapasztalat kibeszélése azoknak is, akik végigélték és elszenvedték következményeit. Az egyéni és közös tapasztalatok értékelése így a rendszerváltás előtt a társadalomtörténet számára sem volt lehetséges. Szentpétery Tibor a saját bőrén is tapasztalhatta ezt. Egy 1943-as Képes Vasárnap számára készített címlapfotó miatt, amely egy remetét ábrázolt a csíksomlyói búcsún egy kereszt előtt – a képet haditudósítóként készítette – elbocsátották állásából, a Kohó és Gépipari Minisztérium tervezőirodájáról.

A hetvenes években a helyzet kezdett megváltozni. A 2. magyar hadsereg sorsáról szóló első írás, amely egyben a doni katasztrófa elemzésére is kísérletet tett, Nemeskürty István *Requiem egy hadseregért* című műve volt 1972-ben, amely nagy vitát váltott ki a történészek körében, mégis úttörő jelentőségű volt, mert a nyilvánosságba emelte a második világháborús magyar részvétel témáját. A kötet a szerző életének legnagyobb könyvsikere lett.

Hasonló a helyzet Kádár Gyula egykori vezérkari ezredes néhány évvel később megjelent memoárjával.³ „1978-ban igazi politikai szenzáció volt, hogy Magyarországon legálisan megjelenhetett Kádár Gyula egykori vezérkari ezredesnek, a Vkf/2, a hírszerzés-kémelhárítás katonai szervezete (a magyar Deuxieme Bureau) 1943 júliusa és 1944 áprilisa között működött parancsnokának az emlékirata. A könyvet elsősorban az tette szenzációvá, hogy a megjelenés körülményeiből kitűnt, a memoár a nevezetes Aczél-féle »három T« tekintetében a »támogatott« művek csoportjába tartozik. Az addigi gyakorlathoz viszonyítva ugyancsak újszerű múltismertető mű megjelentetését az akkori hatalom uralma fenntartása szempontjából hasznosnak ítélte” – írja Szabó

² Stemlerné Balogh Ilona: Haditudósító kiállítás <http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/historia/92-09/ch09.html>

³ Kádár (1978). A művet Kádár eredetileg az ÁVH-nak, pontosabban a II/5., illetve a III/III osztálynak írta, kéziratát ma is az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) őrzi.

Miklós a könyvről.⁴ Megjelenésének mégis volt jelentősége, mert először kapott nagy nyilvánosságot egy jobboldali katonatiszt, aki megbízatásai révén a második világháború fontos szereplője lett. Emlékirata felcsillantotta az árnyaltabb történelmi ábrázolás lehetőségét.

1982-ben Hanák Gábor - Csoóri Sándor és Sára Sándor nagyszabású, 24 részes televíziós dokumentumfilm sorozatban tárta nagy nyilvánosság elé a Doni harcok emlékezetét „Kronika” címmel. A filmet a 17. epizód vetítése után betiltották a szovjet tiltakozás következtében, de így is hatalmas jelentőséggel bírt, hogy az elesetteket, végre, 30 év után hangosan el lehetett siratni. Elkészült számukra egy filmes emlékmű, amely azóta is kiállta az idők próbáját, és „ércnél maradandóbbnak” bizonyult, akkor is, ha magán viseli annak a kornak a nyomait, amelyben készült. A Kádár korszak adta azokat a narratív kereteket, amelyekben belül beszélni lehetett a harcokról, a katonák szenvedéstörténetéről, a munkaszolgálat keserveiről, és nem utolsósorban az orosz tél jéghidegéről. A sorozat egyik teljes epizódja egy haditudósító önkéntes, Gallyas Ferenc zászlós - mint Tibor bácsi – visszaemlékezéseit tartalmazza, aki újságíróként volt jelen, az ő és mások által írt beszámolók, tudósítások mellett szerepeltek a haditudósító század fotósainak képi illusztrációi. Az „Élet,” „A képes tábori újság”, a „Magyar Erő” c. katonai újságok számára.

1989-ben végképp megszűnt a kontroll a második világháborús magyar részvétel emlékezetének megőrzése felett. Nagyon korán, közvetlenül a rendszerváltás után, 1990-ben készült egy újabb filmfeldolgozás a Don-kanyar emlékezetéről, ez Kóthy Judit filmje, a *Valahol Oroszországban*. A Magyar Televízió által készített film alapmotívuma a siratás, a gyász felszínre törése és az érzelmek szabad kiáradása, mint az újonnan elnyert szabadság egyik alapélménye. Kerettörténete pedig a 2. magyar hadsereg túlélőiből és az elesettek hozzátartozóiból szervezett csoport Don-kanyarban tett látogatásáról készült úti beszámoló. Itt végre egymással szemben állhattak magyarok és a helyi lakosság képviselői a kamera előtt. A doniak megértően szemlélték a háború nyomai után kutató magyarokat. A magyar hozzátartozók egy kopjafát szerettek volna felállítani valamelyik Don melletti településen, ahol súlyos harcok folytak, ez akkor, a szovjet hatóságok ellenállása miatt megghiúsult.

A film központi szereplője Mártha Tibor, ma Fényeslitke polgármestere. Ő az, aki a kopjafa-állítást megtervezte, azt elkészíttette, és később – ez a filmben már nem szerepel – felállíttatta Voronyezsnél. Azóta 25 kopjafát, illetve keresztet állított fel Mártha Tibor alapítványa a magyar hadifogolytáborok helyén, katonai temetőikben, évente szerveznek zarándoklatot a helyszínekre. Az egyik ilyen túrán, pontosabban zarándoklaton vett részt Szentpétery Tibor is, a Pastelpiano blog által közölt részletes interjúban így emlékszik vissza erre az útra:

⁴ Szabó M. (1998).

„1996-ban visszamentem a Don-kanyarhoz. Fájdalmas. Fél évvel sebesülésem után egy nap alatt több mint 40 ezer ember halt meg. Hogy összesen mennyien, azt nem lehet tudni. Egy biztos: több tízezerrel az ezer fölött. Négy éve láttam a tömegsírok nyomait, rátaláltam arra a helyre, ahol megsebesültem. Tisztán kiemelkedik az egykori futóárok a maga elszíneződött vöröses zöldjével. Egyik 42-es fotómon a szélmalom épen állt, előtte a rohanó, állig felfegyverzett, akcióban lévő rémült katonák. Ma a szélmalomból már csupán csak az alapzat kivehető...”

Különös felelősséget adott a Don kanyarhoz való viszonyának, közéleti aktivitásának serkentéséhez az a több mint 700 fénykép, amit tudósítóként a Don kanyarban készített. Egyedülálló képanyagáról csak véletlenül szereztek tudomást a közgyűjtemények is:

„Néhány évvel később muzeológusok jöttek fel hozzám, hogy az 1956-os forradalomról készült fotóimból válogassanak ki egy kiállításra valót. Egyikőjük véletlenül a nyitott könyvszekrényre pillantott, és meglátta az albumba rendezett háborús képeket.

- Önnek vannak doni képei? - kérdezte. Vannak - válaszoltam. Még fél év sem telt el, a Várban kiállítást rendeztek a Don-kanyarnál készült képeimből, amely hét hónapon keresztül nyitva volt.”⁵

A Hadtörténeti Intézet és a Magyar Nemzeti Múzeum is felismerte milyen egyedülálló kincsről szerzett tudomást, így születtek a Don kanyaros fényképkiállítások, amelyekkel Szentpétery Tibor egyedülállóan tudott hozzájárulni az emlékezet ápolásához. Ez a felfedezés egyben annak a különös vetélkedésnek a kezdetét is jelentette, amelyben a két nagy közgyűjtemény igyekezett megszerezni Szentpétery Tibor fényképeit, saját archívumuk számára, minden bizonnyal a legjobb szándékok által vezérelve.

Kósa Judit így méltatja a 2003-ban rendezett nagyszabású Don-kanyar kiállítást a Hadtörténeti Múzeumban, amely az áttörés 60. évfordulójára készült:

„Dr. Szentpétery Tibor haditudósító egész katonai karrierje kibontakozni látszik az üveg mögé került néhány személyes emlékből. Fél évszázad után is összeszoruló gyomorral nézzük a szétroncsolódott fényképezőgépet, a szétlőtt kulacsot és a levágott ujjú, véres zubbonyt. Még akkor is, ha egy korabeli fotón jól látni magát a tartalékos zászlóst is, amint felkötött karral a telibetalált masinát vizsgálgatja. A kiállítás semmit sem magyaráz túl, egyáltalán, alig magyaráz. A látvány hivatott mindent elmondani. A kormányzó hadparancsa, a hátországnak szánt, ömlengően drámai, hősieles küzdelemről szónokló plakátok és mellettük Jány 1942 júniusában kelt levele, amelyben szűkszavú mondatokkal a nehézségekről szól, és a téli ruha meg a füstölt szalonna utánpótlását sürgeti. Az itt kiállított fotók a front hétköznapi pillanatait mutatják. Az őzikét dédelgető borostás és piszkos honvédeket, a friss

⁵ <http://pastelpiano.blogspot.hu/2012/11/az-életmento-leica.html>

kenyérbe boldogan beleharapó suhancot, meg azt a katonát, aki szinte megsimogatja a tábori posta ütött-kopott levélszekrényét.”⁶

„Én soha nem megbízásból fényképeztem. Azért készítettem a felvételeket, mert úgy éreztem, az esemény mond valamit. És énnekem a fényképezőgép mindig a lételemem volt.”⁷

Budapest, 2013.04. 17.

Dr. Sárközy Réka

⁶http://www.magyarkronika.com/rovid_hirek/00506.htm

⁷ Méry Zsuzsa: A tudósító. Dokumentumfilm 1999. 45 perc

Felhasznált irodalom

Kádár Gyula: A Ludovikától Sopronkőhidáig. Budapest 1978.

Szabó Miklós: *A Ludovikától a Magvetőig*. <http://beszelo.c3.hu/98/10/13szab.htm>

Csordás Lajos: A haditudósító békében kariatidát fényképez Népszabadság, 1997. november 26.

Stemlerné Balogh Ilona: Haditudósító kiállítás <http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/historia/92-09/ch09.html>

http://www.magyarkronika.com/rovid_hirek/00506.htm

<http://pastelpiano.blogspot.hu/2012/11/az-eletmento-leica.html>

Méry Zsuzsa: A tudósító. Dokumentumfilm operatőr: Kiss Róbert. 1956-os Intézet Budapest 1999.

Sára Sándor: Pergőtűz. Dokumentumfilm sorozat 1-24. operatőr: Kurucz Sándor MTV 1982.

Kóthy Judit: Valahol Oroszországban. Dokumentumfilm MTV 1990.